

PRIKAZI I OSVRTI

GRAČANIČKI
GLASNIK
časopis za kulturnu
historiju

Broj 39, godina XX,
maj, 2015. [str.177-183]

© Monos 2015

Mehmed Đedović: Legionar (roman)

(*"Planjax"*, Tešanj 2015.)

Dr.sc. Omer Hamzić

Ako su mnoge dileme i historijske istine iz Drugog svjetskog rata već davno raspetljane i raščišćene, bezbroj unutrašnjih malih ratova i sukoba koji su se odigrali u krilu tog velikog rata na ovim našim prostorima, još i danas itekako izazivaju kontroverze i nesporazume. Ono što se ovdje događalo tokom rata za BiH 1992. – 1995., umnogome daje za pravo onima koji tvrde da je to bila samo repriza, uslovno rečeno, onih malih ratova, koji su vođeni na ovim prostorima tokom Drugog svjetskog rata, kao i onima koji tvrde da se ovdje Drugi svjetski rat, zapravo, nije nikad ni okončao. U tom našem posljednjem ratu oživjele su ne samo stare, negdje zapretane priče, legende i mitovi, već i likovi, nazivi, ikonografija, amblemi, pa čak i oznake na kapama i uniformama koje su se nosile u pohodima i ratovima između mahala, sela i zaselaka u kojima su živjeli komšije istog jezika, a različitog vjerozakona.

***

Nije teško, na primjerima iz ovog romana, dokazati da je autor bio ponukan svojim doživljajem rata za BiH 1992. – 1995. da napiše roman iz Drugog svjetskog rata. Mnogo toga ponovilo se u ovom posljednjem ratu od onoga što se odigralo na ovim prostorima u Drugom svjetskom ratu. Nažalost, lošeg. Iz zapitanosti kako je to moguće – rodio se roman "Legionar", čija se radnja vezuje dominantno za Drugi svjetski rat. Inspirisan događajima u ovom, autor je ispisao priču o onom ratu i pokušao riječju umjetnika odgovoriti na pitanje uzroka i posljedica nevjerovatno surovih međunacionalnih sukoba i obračuna na ovim prostorima koji se kao ciklični krugovi ko zna koliko urezuju i utiskuju u naše historijsko pamćenje. Pokušao je odgovoriti na pitanja oko kojih se do dana današnjeg spori ozbiljna histori-

PRIKAZI

ografija. Pokušao, ne pretendujući, naravno, na konačan odgovor, koji, na kraju krajeva i nije u domenu čovjeka, već zna se koga.

Tematski okvir romana je sudbina porodice Palo u Drugom svjetskom ratu. Iako se radi o prvorazrednoj ratnoj tematici, u ovom slučaju autora nisu interesovala velika vojno-politička gibanja niti događaji na svjetskim frontovima. Te krupne događaje, autor gotovo i ne spominje. To ne znači da se u romanu ne primjećuju refleksije tih velikih događaja u čijoj sjeni ljudi jedne vjere "rade zlo" ljudima druge vjere, nošeni mržnjom i željom za osvetom, a često i onako iz čista mira, bez veze sa stvarnim izazovima nastanka spirale zla među ljudima. Tema romana je, ustvari, "rat u mom komšiluku" koji su vodili ljudi protiv ljudi, dojučerašnji komšije i drugovi iz dječje igre i zajedničkog čobanovanja. Konkretnije – Muslimani kao legija, domobrani i ustaše domaće i strane – i Srbi kao četnici, polučetnici, partizani ili polupartizani, prekodrinski i naši domaći, po danu partizani sa petokrakom – po noći – četnici sa kokardom – pljačkaši i ubice – a svi zajedno siromašni seljaci, nadničari, više gladni nego siti – seoska fukara.

Prostorni okvir u kojem se odvija radnja romana, čini šire tuzlansko područje, preciznije – neki četvorougao Tuzla – Zvornik – Živinice – Kladanj, odnosno dolina Spreče i Krivaje. U historijskom kontekstu, to je prostor u kojem se još od 1941. godine razvijaju i naoružavaju paralelno muslimanske jedinice u obliku muslimanske milicije, legije, domobrana i ustaša i srpske jedinice sa četničko-partizanskim obilježjima. Dok se Srbi "postrojavaju" po šumama Ozrena, Konjuha i Majevice s ciljem da se brane od ustaških prijetnji i represalija kojima su bili izloženi od samog nastanka Nezavisne Države Hrvatske (NDH), muslimani, kao njihove komšije, preko noći postadoše "cvijeće hrvatskog naroda", ovako ili onako, stavljeno u službu i te države i njenih strateških ciljeva – da se na ovaj ili onaj način riješe Srba, Jevreja i drugih

remetilačkih "čimbenika". Tako su pripadnici ova dva naroda, odmah na početku rata, stavljeni jedni protiv drugih. Tokom ljeta i rane jeseni 1941. srpski ustanički talas sa Majevice i Ozrena počeo je ugrožavati veća naselja i gradove. Ustaničku stihiju nisu mogli obuzdati malobrojni komunisti u njihovim redovima. Paralelno s tim, uslijedilo je naoružavanje lokalnih muslimanskih milicija, a zatim njihovo uvezivanje u veće jedinice i sastave – što je bila sasvim dovoljna osnova za potpaljivanje požara i pokretanje spirale zla. Na ustanak s jedne, odgovorilo se ustankom sa druge strane. Počele su gorjeti kuće, ubijanja, protjerivanja. Mnoga sela su ili popaljena ili su potpuno opustjela, mnoge majke, žene i sestre su proplakale. Kao vođe seoskih kažnjeničkih ekspedicija nameću se najgori, kad zavlada zlo, dobro se prvo povlači (iako na kraju pobjeđuje), pa tako i mali dobri ljudi kojih uvijek ima, ali u tako surovim uslovima ne mogu doći do izražaja. Kako je to sve počelo, pisac efektno precizira ovim dijalogom: *"Ako se zarati, ko što kažeš, ko će ratovati, ko protiv koga?"* / *"Dobro da si barem nešto pitao, znači da se samo praviš da ti je svejedno."* *"Ne znam ni ja ko će ratovati, al nešto mi govori da će svi."* / *"Ko svi?"* / *"Svi protiv svih, tako se valjda ratuje."* / *"Mitre...nemaš ti pojma"* (78).

***

Priča počinje stradanjem tridesetogodišnjeg Halima pod nepoznatim okolnostima, negdje u šumi podalje od sela, iza kojeg ostaje nesretna Bahta i sin Ahmo, koji će kao gola sirotinja odrasti uz djeda Mujču u selu Rice, a kasnije sa svojim očuhom u selu Mahali. Kada je statsao, zagledao se i iz komšiluka oženio djevojku Hanku, sa kojom će ubrzo dobiti sina Musu, glavnog junaka ove priče. Ahmet Palo je prošao golgotu Prvog svjetskog rata, jedva izvukavši živu glavu sa italijanskog fronta, dok je njegov sin Musa prošao golgotu Drugog svjetskog rata, ostajući u svom selu i oko svog komšiluka kao domobran, kasnije kao legionar, nastojeći da u zlom vremenu bude makar trunka zla manje. Nakon

završetka rata iskusio je progone nove vlasti, doživio da mu sude najgori četnički zločinci presvučeni krajem rata u partizane. Izašao je iz istražnog zatvora, iscrpljen ispitivanjima i istragom, ali kao slobodan čovjek kojem nisu mogli napakovati nikakvu krivicu iako su to silno željeli i nastojali. U svom selu doživio je stotu i spokojno i mirno zauvijek sklopio oči kao dobar čovjek u samo predvečerje nadolazećih novih loših vremena i tmurnih oblaka, koji su se ponovo nadvijali nad Bosnom.”*U poganim vremenima se lahko prepoznaju pravi ljudi, a takvih je bilo uvijek i bit će ih, bez obzira kako se zovu i kojem Bogu se mole, tako je Musa govorio svojoj djeci, onako tiho, ispod glasa, da se jedva čulo*” (310). Tako nekako, mogla bi se formulirati glavna poruka ove knjige.

Kako napisao autor u posljednjem (163.) podpoglavlju ili sekvenci romana, “*Musa Palo iza sebe je ostavio priču o ljudima i neljudima, staru i živu od postanka svijeta*” (311), čija se radnja odvija u intervalu od nekih stotinjak godina burne historije ove zemlje i to u široj okolici Tuzle. Iako se radnja najvećim dijelom odvija oko Muse Pale kao glavnog junaka, roman je isprepleten nizom sporednih priča i rukavaca i potocića koji se slivaju u glavni tok radnje, kao u neku veliku nabujalu rijeku. Iako je situirana negdje savim po strani, u nekom skrivenom sloju romana, jedna neobična i velika ljubav snažno je zagrijavala turobnu atmosferu jednog besmislenog rata: “*Đulaga Musliman, Nevenka Srpkinja, to je bio jaz koji se na selu nije mogao prijeći...Bila je to druga vrsta ljubavi, ona zbog koje se bojuje, zebe, ona koja se čita u pogledu.*” (122)

***

Likovi su uglavnom izmišljeni kao tipovi koji u sebi sadrže karakterne osobine, pa i vanjske crte više karakterističnih likova koji su stvarno postojali i za koje je autor čuo u djetinjstvu, slušajući nevjerovatne priče i ratne doživljaje starijih – u dugim zimskim noćima, na sijelima i prelima, po malim kućercima, obično negdje na kraju sela. Ali se u romanu

pojavljuje i nekoliko historijskih imena koja se manje-više uklapaju u radnju romana, kao što su Cvijetin Mijatović i još neki.

Likovi su situirani tako da sami govore o sebi. Na osnovu onoga što čine i ne čine, što govore u dijalogu sa drugim, najviše govore o sebi. Većinu je zahvatio žrvanj rata i ubijanja koje se odvija po nekoj svojoj logici iščašenoj iz normalnog života – jer da su normalni, ljudi ne bi nikad ratovali. Posebno su upečatljivi ženski likovi koji su i u ovom romanu kao i u samom životu – negdje tamo u sjeni – skoro nevidljivi i neprimjetni sve dok ih vjetrovi sudbine ne bi otpuhali. Sve su žene mahom mačenicice, brižne majke, supruge, sestre koje su zajedno sa muškarcima bačene u kovitlac rata. One su negdje u sjeni sve do trenutka kada se izdvoje i isplivaju na scenu ili po dobru ili po zlu. Izdvaja se lik Božice kao jednog od glavnih negativaca romana, koji je nabijen iracionalnom mržnjom i željom da se osveti onima koji su joj upravo dobro činili. Preveliki je broj špijuna, ulizica, sitnih potkizivača zbog kojih su letjele glave ko lubenice. U gomili negativnih likova ističe se Čep na muslimanskoj, a Savo na Srpskoj strani, ogrezli u zlo i zločine. I dok je Čep ubijen u jednoj četničkoj zasjedi, Savo je krajem rata obukao partizansku uniformu i “zaslužio”, poslije rata, dobio funkciju javnog tužioca i jednog od glavnih progonitelja stvarnih i izmišljenih neprijatelja režima poslije završetka rata.

Kao i u svakom dobrom štivu, radnju romana ipak nose dobri ljudi. Izdvajaju se likovi drugova iz djetinjstva – Muse i Jove. U zlim vremenima, njihova dobra djela imaju posebnu univerzalnu dimenziju. Valjda je to normalno.

Sadržina romana raspoređena je u dvadeset poglavlja, a svako od njih sadrži po nekoliko manjih, po dužini nejednakih dijelova (potpoglavlja) “nabijenih” dinamičnom radnjom, uglavnom dobro vođenom radnjom i to najvećim dijelom kroz same dijaloge (između kojih se pisac, kao narator tek uzgred ubacuje), tako da se doimaju kao manje-više

zaokružene sekvence nekog uzbudljivog filma ili neke mega-pozorišne predstave koja se odvija u dvadeset činova. Kratke, često lirski intonirane "intervencije" naratora čine fino vezivno tkivo radnje koja se osjeća između tih sekvenci, ali i poglavlja obezbjeđuju jedinstvo radnje romana od početka do kraja. Upečatljiv način na koji završava podpoglavlja kao filmske ili pozorišne sekvence ilustrujemo kadrom kojim se završava jedno podpoglavlje romana: "*Odoše prema prvim kućama dok je blagi vjetar povijao gustu pšenicu*" (61).

Filmska tehnika, dobro poznata u "pravljenu" dobre proze u ovom slučaju poslužila je autoru da složi čitljivu i uzbudljivu historijsku priču. Čarolija priče i dijaloga među likovima plijeni pažnju čitaoca i jedna je od glavnih odlika ove proze. Osim njenih originalnih stilskih odlika koje zadovoljavaju sve kriterije jednog modernog štiva, izlivenog iz duše i u jednom dahu, jezik ovog autora je čist, precizan, dijalozi njegovih likova su izraz ljudi iz njegovog komšiluka. Autor je uspio i u formalno-jezičkom i stilskom pogledu da zadrži najvažnije odlike ovog jezika i onog izraza kojeg je kao dijete upijao od svojih starijih komšija i rođaka. Osim sadržine mnoštva tih ratnih priča, on je upijao i način njihovog kazivanja, koji prepoznajemo u njegovom stilu i jeziku. Pa i u samoj leksici naići ćemo na mnoge fraze i izreke koje su direktno preuzete iz tog narodnog izraza. Evo nekih primjera: "*Govorili su da će Rusu dati dusu, ne znajući dobro ni šta govore, jer su ponavljali ono što su od drugih čuli*" (27)/ "*Ne znam ni gdje smo, ni kud smo, ni šta da radimo*"/ "*Ako ljudi luduju, ne moraju životinje da ginu zbog toga*" (115)/ "*Među četnicima i partizanima je pukla tikva.*" (131)/ "*Konj je pametan hajvan, pametniji od insana...*" (175)

***

Tematika koju autor obrađuje, bez sumnje je još uvijek nedovoljno ispitan teren na kojem se vrlo lako može okliznuti i mnogo upućeniji poznavalac tih prilika. O Drugom

svjetskom ratu, prije ovog posljednjeg rata, ispisane su stranice i stranice kako stručne i historijske, tako i umjetničke proze. Nepregledna je i naučna i umjetnička literatura o raznim aspektima Drugog svjetskog rata. Ono što se ranije pisalo, manje-više u historijskoj nauci je zamagljeno ideološkim bojama, po principu – partizani dobri, a svi ostali loši momci, a u literaturi dugo primjenjivanim principima socijalističkog realizma, koji je u osnovi bio odraz te iste ideologije. Malo je, pokazat će se kasnije, od toga imala koristi nauka, a još manje literatura, odnosno književnost kao umjetnost riječi.

Nakon velikih društvenih promjena i posljednjeg rata i nauka i literatura oslobađaju se nekadašnje režimske dogme i na putu svog potpunog oslobođenja zapada u zamku nove zavisnosti, ovoga puta, od svemoćnog novca i kvazidemokratskih institucija – što znači, opet od režima. U ovom slučaju zahtjev je, ne samo glorifikacija režima i režimske (trebalo bi da bude demokratske) ideologije, već i nekritičko prekrajanje historije. Prirodno je i normalno da se sa promjenom "stajne tačke", mijenjaju i određena shvatanja smisla i dometa nekih historijskih procesa, a revizija ili kritičko preispitivanje određenih historijskih događaja i ličnosti, dakako na osnovu novih saznanja, sasvim je normalno i legitimno. Nevolja je u tome što se toj reviziji i preispitivanju pristupa nekritički, bez dovoljno znanja i nekih novih historijskih argumenata – na bazi unaprijed zadatih šema i stereotipa. Dobar primjer koji ilustruje takav pristup je muslimanska legija i pitanje njene uloge u Drugom svjetskom ratu – kojim se, ustvari, otvara i pokreće pitanje sudbine muslimana Bošnjaka u tom ratu. Mnoge historiografske knjige o Drugom svjetskom ratu štampane prije posljednjeg rata na ovim prostorima jednostavno su prećutkivale to pitanje. Muslimanska legija se u historijskom smislu ili potpuno ignorisala, kao da nije ni postojala ili se jednostavno, šematski svrstavala u kvislinške formacije na suprotnoj strani u

odnosu na NOV i partizane. Istina, u takozvanom emigrantskom tisku (s hrvatskim predznakom), s vremena na vrijeme pojavljivali su se tekstovi, čiji su se autori trudili da takođe stave znak jednakosti između ustaša i legije, naravno sa drugom i drugačijom motivacijom i ciljevima.

Nakon historijskih promjena, sloma komunizma i raspada druge Jugoslavije, te iskustava rata za BiH 1992. – 1995., u kojem su najviše stradali Bošnjaci muslimani, dolazi do preispitivanja ranijih stereotipa o kvin-slinškim formacijama iz Drugog svjetskog rata na svim stranama u BiH, pa i muslimanskim, među kojima i legije i njene uloge u Drugom svjetskom ratu. I u ovom slučaju kao i ranije, učiteljica života pokušava se staviti u službu politike, što samo po sebi vodi do pojednostavljivanja, pretjerivanja, pogrešnih zaključaka. Argumentima iz prošlosti, opravdavaju se potezi pojedinih nacionalno-političkih blokova i elita u sadašnjosti. Dobri i loši momci iz naše nekadašnje historijske čitanke, jednostavno pretrčavaju na suprotnu stranu i mijenjaju poziciju u novim čitankama, po kojima historiju uče potomci – djeca i unuci dobrih i loših momaka iz Titovih vremena. Dakle, nekadašnji “pozitivci”, zauzimaju stranice negativaca i obrnuto. Opet se praktikuje crno-bijela tehnika, ali sada sa drugim i drugačijim predznakom i podjelom na “naše” i njihove”.

***

Srpski seljaci koji su pobjegli u šume da bi se spasili od nasilničkog ustaškog režima, u početku, vjerovatno nisu imali pojma o četništvu, velikoj politici i Draži Mihajloviću. Znali su da je kralj i kraljevska vlada negdje “tamo”, pod okriljem saveznika i da će se ipak njima nekad vratiti. Branili su se od ustaša koji su krenuli s ciljem da ostvare planove Ante Pavelića, po kojima je trebalo 1/3 Srba pobiti, 1/3 pokatoliti i 1/3 protjerati. Nije slučajno što su se u tom sudaru ustaničke mase sa ustaškom državom između njih u svojevrsnom sendviču našli bosanski mu-

slimani, koji su, opet, ne slučajno od strane ustaškog poglavara Ante Pavelića proglašeni cvijećem hrvatskog naroda. Koliko je ta cinična i neiskrena floskula ustaškog poglavnička kasnije navukla belaja bosanskim muslimanima i izazvala još veći odijum i mržnju, a potom i osvetu ostrašćenih četničkih koljača, pitanje je na koje se ne može precizno odgovoriti. Kad se pokrenula spirala zločina, zapretana mržnja, jednom potpaljena razgorijevala se do neslučenih granica. Četnici su se svetili za počinjene ustaške zločine, ali i za Kosovo, i za Gavrila i za Marselj... U tom tragičnom haosu, na prostoru BiH stradanju je prvo izloženo cvijeće hrvatskog naroda, što naravno nije bilo slučajno... Država koju je to cvijeće “ukrašavalo”, nije imala ni snage ni volje da ga zaštiti.

Nije slučajno tih jesenjih dana 1941. godine svoj glas digla muslimanska ulema koja je u svojim poznatim rezolucijama (Sarajevska, Banjalučka, Tuzlanska, Prijedorska i dr.) javno osudila ustaške zločine nad Srbima (pa i svoje sunarodnike koji su u tome sporadično sudjelovali), pozivajući režim da s tim prestane i da pruži zaštitu svim svojim građanima, pa i bosanskim muslimanima. U tom pogledu bila je najodređenija tzv. Tuzlanska rezolucija, odnosno jedno kratko pismo (na svega jednoj stranici teksta) koje su potpisala 22 najuglednija Tuzlaka, upućeno 11. 12. 1941. na ruke Džafer-bega Kulenovića, ministra u vladi NDH u Zagrebu, u kojem se između ostalog navodi: *“Poznate četničko-komunističke akcije se sve više i više približuju i samoj Tuzli, a okolna naša muslimanska sela su mnogo već stradala kao: Devetak, Banovići, Cerik kod Puračića, selo Gračanica i još druga mjesta. Borbe se vode u blizini Tuzle na Ozrenu, oko Karanovca, tako da se i sama Tuzla u kojoj je ostalo vrlo malo vojske, nalazi u ozbiljnoj pogibelji. Znajući šta se je odigralo u Koraju, mi strahujemo za naš svijet u ovom našem najjačem muslimanskom kotaru. Od ovih nereda do sada su stradali najviše i gotovo jedino muslimani. A za sve to baš je taj*

naš svijet kao što i Vi znate, najmanje kriv, jer svi oni neredi izgleda da su izazvani ispadima protiv Srba od strane neodgovornih elemenata, a nažalost se ti ispadi protiv njima dešavaju i u najnovije vrijeme, pa to onda izaziva na osvetu. Naš muslimanski svijet inspirisan duhom islamske kulture i etike, osuđuje svaki nered. I ako se zna za ovu lijepu osobinu muslimana, zlonamjerno se svuda šire vijesti da su muslimani krivi za mjere protiv Srba, te se sav odijum svaljuje na muslimane i stvari se tako predstavljaju, kao da je sve ovo razračunavanje između Srba i muslimana. Muslimani se stoga nalaze naročito u našim krajevima u teškom položaju, pripušteni gotovo sami sebi, jer izgleda da i dosadašnja obrana od četnika nije u punoj mjeri uspjela. Prema tome, ako se ovi nemiri ne mogu ugušiti potpuno vojničkim putem, zašto se ne bi paralelno sa vojničkim akcijama preuzele i neke političke mjere, za stišavanje nereda na taj način što se svi kriv-

ci za nezakonite čine, koji su ovim nemirima predhodili pozvali na odgovornost i javno kaznili.” (Arhiv muzeja revolucije – istorijskog muzeja Sarajevo, Fond UNS – nesređena građa – 1941 – “Gospodine predsjedniče...” – Tuzla -11. prosinca 1941.; Arhiv Tuzlanskog kantona 5671/1-64)

Izvide iz ovog značajnog historijskog dokumenta (o kojem je historijska nauka već dala svoju riječ) naveli smo zato što svojom formom i sadržinom osnažuje historijsku zasnovanost romana “Legionar” književnika Mehmeda Đedovića. Bez obzira da li je autor imao namjeru napisati historijski roman i da li je ostvario uvid u ove i slične dokumente, po svojoj historijskoj zasnovanosti na historijskoj istini, “Legionar” se može svrstati bez ikakve zadržke u taj žanrovski okvir. Ima i drugih detalja koji ovoj prozi daje “šmek” historijskog romana. U nešto izmijenjenim nazivima toponima prepoznajemo Majevicu, Šekoviće, rijeku Spreču, direktno se navode gradovi Tuzla, Zvornik, Srebrenica, Požarnica i još neka naselja oko kojih su se vodili mali i veliki komšijski ratovi od 1941. – 1945. godine, čija se repriza odigrala u bosanskom ratu 1992. – 1995., ali mnogo krvavija i sa mnogo gorim posljedicama.

***

Siguran sam da se ovaj roman može čitati “bez ikakve gadljivosti” i u Tuzli (prostoru na kojem se odvija radnja romana), ali i u Sarajevu i Banjaluci, Brčkom i Bijeljini. To nije zbog neutralnosti autora. Autor ne posmatra događaje sa neke udaljene tačke ili iz “kule od bjelokosti”. On je, itekako, u središtu priče, koju ne ispušta iz ruku od početka do kraja. Premda naslov romana upućuje na legiju, ta priča nije ni legijska, ni četnička, ni partizanska. Za neke “čuvare nacionalne časti i istine”, roman će možda biti pretjerano neutralan, rekli bi – “nit smrdi nit miriše”. Uzrok nesporednosti može biti u tome što ovaj roman nije pisan crno-bijelom tehnikom. Takav pristup, međutim, iz iskustva znamo, odveo bi nas daleko i od historijske i od umjetničke istine –

ako se to dvoje uopće može razdvajati. Pogrešan je zaključak da se autor trudio rasporediti krivicu podjednako na sve tri strane – legijsku, četničku, partizansku ili nedaj bože neku od njih rehabilitirati. Svako ko se malo više zadubi u ovo štivo shvatit će da se u ovom slučaju ne radi ni o kakvoj pristrasnosti ili “natezanju vrljike” iz ovih ili onih razloga. Historijsku priču o ustašama, četnicima i partizanima u Drugom svjetskom ratu, autor je uzdigao na općesimbolički nivo – borbe dobra i zla u čovjeku i oko čovjeka. Riječ je o nemjerljivim kategorijama, koje u nekoj općoj ravni nije moguće identifikovati sa uniformama ili oznakama na kapama poražene ili pobjedničke vojske. Pri-

ča teče o čovjeku i njegovim dobrim i lošim djelima u ratu, a ne o krivici ili pravici jedne, druge ili treće zaraćene strane kao kolektiviteta. Za razliku od stvarnih historijskih činjenica, u romanu ne prepoznamo ni pobjednike ni poražene. Nakon svih ovih naših ratova, po pravilu svi su bili gubitnici i poraženi, ali svi to nisu bili u stanju priznati. Uostalom, roman je umjetničko djelo, nije ni historija, a još manje sudska presuda. U njemu uvijek trijumfuju sile dobra i svjetlosti nad silama tame, mraka i zla. Inače, život na zemlji ne bi imao nikakvog smisla. Ta je poruka izrazito naglašena i u antiratnom romanu “Leginar” Mehmeda Đedovića.

